

SİYASET-DEMOKRASİ DÜZLEMİNDE POPÜLİZMİ ANLAMAK

İlke CİVELEKOĞLU

İstanbul Ticaret Üniversitesi öğretim üyesi

Siyaset biliminin belki de üzerine en çok tartışılan ve kavramsal kargaşadan en çok payını alan unsuru olan popülizm, bugün dünyanın birçok farklı coğrafyasında Avrupa'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne, Asya'dan Latin Amerika'ya, ülkelerin siyasetini etkilemeye devam ediyor.

Popülizm Nedir?

Akademik kaynaklara baktığımızda geleneksel yaklaşımlar popülizmi kalkınma sürecinin belli bir tarihsel dönemine denk gelen- ki burada kastedilen tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş ya da ithal ikameci kalkınma sürecinin ilk dönemidir- ve bu bağlamda, sosyoekonomik yapı ile ilintili bir olgu olarak görür. Geleneksel yaklaşımları 1930-1960 arası Latin Amerika'da görülen klasik popülizmi açıklamak açısından yeterli fakat 1980 ve 1990'lı yıllarda siyasette yeniden yükselen popülizmi anlamada yetersiz bulan yaklaşımlar da mevcuttur. Biraz açacak olursak, geleneksel yaklaşım olarak görebileceğimiz modernleşme teorisi popülizmi, şehirleşme ve endüstrileşme sürecinin hızlanmasıyla beraber kitlelerin siyasi sisteme entegrasyonunu sağlayacak kurumsal yapıların olmadığı bir dönemde, bu dışlanmış kitlelerin siyasete eklenmesinde yardımcı olacak geçici bir unsur olarak görür. Bağımlılık teorisi ise popülizmi Latin Amerika'da ithal ikameci kalkınma modelinin uygulandığı dönemlerde, toplumun en etkili ve güçlü kesimlerinden olan işçi sınıfını ekonomik ve sosyal politikalar ile günün siyasi liderleri tarafından, liderin destekçisi olarak sisteme dâhil etmeyi amaçlayan bir unsur olarak tanımlar.

Yakın zamanlarda popülizmin sosyal entegrasyon ya da geç kalkınmayla açıklanamaz bir şekilde siyasette yeniden görünür olması, bu geleneksel yaklaşımların yetersizliğini gösterdi. Kurt Weyland başta olmak üzere siyaset bilimciler tarafından yeniden tanımlanma sürecine giren popülizm, bu sefer sosyoekonomik boyutundan uzak siyasi boyutuyla ele alınmaya başlandı. Popülizmi, yönetenlerin kendilerini siyaseten hayatta tutmalarını sağlayacak siyasi stratejiler olarak gören Weyland'a göre en yalın hali ile popülizm "güçü kazanmanın ve uygulamanın belli bir yolu" olarak tanımlanır. Popülizmi güçlü siyasi liderliğe özgü bir tarz olarak ele alan bu yaklaşımda, liderin siyasi gücü elde etmesinde ve kullanmasında kitlelerle kurduğu doğrudan ve arabulucusuz iletişim ön plandadır. Bu doğrudan ve arabulucusuz iletişim toplantılar ve gösterilerle kendini gösterirken, lider takipçileriyle arasındaki bağı "karizma"sı ile kurar. Bu bağlamda karizma, Kurt Weyland, Margaret Canovan ve Carlos de la Torre gibi akademisyenlerin de belirttiği gibi, kitleleri temsil yetisine sahip ve onlara kılavuzluk edecek, kitleleri içinde bulunduğu güçlük ve sıkıntılardan kurtaracak ve ilerlemelerini teşvik edecek doğaüstü bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Seçkin ve Müesses Nizam Karşıtlığı Olarak Popülizm

Karizmasıyla diğerlerinden ayrılan lider, siyaseti de "biz" ve "onlar" olarak ahlaki bir mücadele zemini üzerinden tanımlamakta ve böylelikle siyasetten dışlanmış ya da sadece kısıtlı düzeyde siyasete katılma imkanı bulmuş kesimleri "gerçek halk" yani "biz" olarak tanımlarken, bu kitlelerin karşısında olanı ise adaletsiz, hakkaniyetsiz ve ezen olarak adlandırdığı "elitler" olarak tanımlamaktadır. İşte popülizmin temelinde de gerçek halkla seçkinler arasında süregelen bu husumet ilişkisi yatar. Sıradan ve düzgün insanlardan oluşan "sessiz çoğunluğu", kendilerini mütemadiyen ezen kibirli ve

yozlaşmış seçkinlere karşı harekete geçmeye davet eden popülizm, birbirinden farklı toplumsal grupları bir düşmana karşı ortak bir zeminde buluşturmayı başarır. Bu bakımdan popülistler için toplumda bir seçkinler grubu ve bir de onların karşısında yer alan "yekpare" halk vardır. Halk ve seçkinler arasında süregelen bu mücadelede halktan olmayan kişiler, farklı değerleri ve öncelikleri olan insanlardan ziyade zararlı ve düşman olarak tanımlandıklarından, siyasette seçkinlerle varılacak herhangi bir uzlaşma daha baştan halkın saflığını, masumiyetini zedeleyeceği için reddedilir.

Burada vurgulanması gereken önemli bir husus da "gerçek halk kimdir?" sorusunun cevabının son derece muğlak olduğu ve bağlama göre değiştiğidir. Toplumsal birliktelik ve çoğulculuk açısından vahim olansa halk ve düşmanları arasındaki hayali ayrımın günümüzde toplumun çoğunluğuna uymayan ya da çoğunluktan farklı olan ve bu sebeple şeytanlaştırılan gruplar üzerinden düşman yaratması ve böylelikle popülizmin etnik, dinsel veya kültürel ayrımcılığı toplumda körükleyen bir araç haline gelmesidir. Özellikle sağ popülist hareketlerin yükselişte olduğu toplumlarda popülizmi besleyen ana damar göçmen karşıtlığı ile yabancı ve azınlık düşmanlığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Popülizm, seçkin karşıtlığı (*anti-elitism*) dışında kendini müesses nizam karşıtlığında (*anti-establishment*) da gösterir. Popülist lider, seçimi kazanması durumunda iktidarı süresince mevcut haliyle elitlerin çıkarlarına hizmet etmek dışında bir işlevi olmayan yozlaşmış kurumlara karşı savaşacağını sözünü kitlelere verir. Oyların çoğunluğunu alarak seçilmesi kendisini halkın gerçek temsilcisi yapmaya yeterli olduğundan, halkın iradesini temsil etmede ayak bağı olarak gördüğü başta yargı olmak üzere demokrasinin birçok kurumunun meşruiyetlerini tartışmaya açarak itibarsızlaştırır.

Popülizm ve Demokrasi

Günümüzde popülizmin liberal demokrasiyle ilişkisini ikircikli yapan da zaten popülizmin bu seçkin karşıtlığı ve müesses nizam karşıtlığıdır. Açacak olursak, Margaret Canovan, Nicos Mouzelis, Cristobal Kaltwasser gibi kavram üzerine çokça yazmış akademisyenlerin de sıklıkla vurguladığı üzere, popülist siyasetçiler ana akım partiler ve hükümetler tarafından sistematik olarak dışlanan toplumun alt kesimlerini siyasete dâhil etmeleri ve bu kesimlerin hoşnutsuzluklarını dillendirmeleri açısından demokrasi için "ıslah edici" bir rol oynamaktadırlar. Demokrasinin asıl vaaadinin kurumsal ve kavramsal olarak halkın egemenliğini sağlamak olduğu düşünülürse, halka hesap verme, halkın taleplerine duyarlık, halkın temsiliyeti gibi performans kriterleri açısından liberal demokrasilerin vaatlerinin gerisinde kaldıkları bir dönemde, vaat ile fiiliyat arasındaki açığı kapamak açısından popülizmin üstlendiği rol kritiktir. Popülizmi tam da halkın iradesini savunan ve meşruiyetini bu savunuya dayandıran bir reaksiyon olarak gören Menderes Çınar'a göre popülizm, demokrasinin "halksızlığı" sorununa el atması, demokrasiyi "halklı" kılmak istemesi açısından demokratiktir. Burada liberal demokrasiler açısından sıkıntı yaratan sivil özgürlükleri, çoğulculuğu koruyan kurumların kurtarıcı-karizmatik liderler tarafından altlarının oyulmasıdır. Sonuçta popülizmde halkın egemen olması ve iradesinin yönetime yansımaları liberal demokrasinin kurumları aracılığı ile değil, halkın iyiliğini düşünen ve savunan tek güç olan popülist liderin arkasında toplanmaları ve onu desteklemeleri ile mümkündür. Kurumların

meşruiyetlerine kasteden bu saldırıdan sivil toplum da payını alır. Popülist liderden bağımsız hareket etmeye çalışan sivil toplum örgütleri suçlama ve saldırılara maruz kalırken, lidere bağımlı ya da onun destekçisi olan toplumsal örgütler ivme kazanıp, güçlenirler. İşte yukarıda bahsedilen bütün bu sebeplerden ötürü popülizm bir yandan demokrasinin genişlemesini ve halkın egemenliğini vaat ederken, bir yandan da bu vaadi kendi eliyle reddeder.

Popülizm ve Himayecilik

Popülizmle ilgili bahsedilmesi gereken üçüncü husus ise dışlanmış küskün toplum kesimleri himayeci ilişkiler vasıtasıyla sadece siyasete değil, dağıtım ağına da eklemesidir. Menderes Çınar'ın deyimi ile ortada bir "karşılıklı ilişki" vardır: Bir kısım halk kamu kaynaklarından "ayrıcalıklı" olarak yararlanma şansı bulurken, karşılığında o kaynağı dağıtan lidere oy/destek verir. Günümüzde sol popülizm adı altında daha çok Latin Amerika ülkelerinde karşılaştığımız bu uygulamada seçmen-seçilen ilişkisi açısından sıkıntılı olan, yasal ve kurumsal bir çerçeveden ziyade keyfiyete dayalı bu kaynak dağılımıyla halkın popülist lidere bağımlı kılınması ve destekçi olduğu müddetçe pay almasına izin verildiğinden halkın özneleşmesine imkan tanınmamaktadır. Düzenleyici devlet modeli dediğimiz siyasete atfedilen yolsuzluk, kayırmacılık, partizanlık gibi olumsuzlukları ekonomi-siyaset ayrımının temelini oluşturan üst kurullarla engelleme anlayışı da esasında neoliberal düzende yeniden gözlemlenen siyasilerin popülist eğilimlerini dizginlemek ve böylelikle ekonomik kararların rasyonel bir şekilde alınmasını sağlamak için ortaya çıkmıştır. Ekonomiyi siyasetten arındırma çabası olarak da değerlendirebileceğimiz bu yeni devlet modeli, neoliberal zamanlarda bir semptom olarak görülen popülizmi engelleme amacına rağmen popülizmin önünü kesmede yetersiz kalmıştır.

Başka Yaklaşımların Gözüyle Popülizm

Popülizmi buraya kadar ele aldığımız sosyoekonomik ve siyasi boyutundan başka şekillerde tanımlamaya çalışan yaklaşımlar da literatürde mevcuttur. "Popülizmi bir ideoloji olarak görebilir miyiz?" sorusuna verdiği cevapta Cas Mudde, popülizmin saf bir ideolojik formunun olmadığını ancak farklı ideolojilerle tekerrür ettiğini ve bu sebeple ideolojik açıdan eklektik ve "ince-merkezli" (*thin-centered*) bir kavram olduğunu bize söyler. Popülizmi bir diskur, hitap olarak ele almayı tercih edenler olduğu gibi, popülizmi "icra edilen" ya da "canlandırılan" bir politik gösteri olarak tanımlayanlar da mevcuttur. Benjamin Moffitt ve Simon Tormey'e göre kitlelerle iletişimi etkilemek üzere siyasi aktörler adeta hazırlanmış piyesler arasından tercihte bulunurlar: Siyasi doğruculuk kalıbının dışına çıkıldığı bu durumlarda günlük dilde kullanılan argo kelimeler hatta küfürler seçkinleri ve onların kuru, teknokrat söylemlerini eleştirmede ve halkın çıkarlarını bu seçkinlere karşı savunmada bir siyasi tarz olarak popülist liderler tarafından benimsenirler. Bu bağlamda popülizm halk için seçkinlere karşı icra edilen bir gösteri kıvamını alırken, lider de kitleleri bu şovlarla kendine çekmektedir.

Toparlayacak olursak, bu kısa yazıda da görüldüğü üzere, popülizmi tanımlama çabaları bu kavramı tek bir yanılla ele aldıkça -bu boyut sosyoekonomik, siyasi, fikri vs.- çok katmanlı bir olgu olan popülizmi kavramamızın mümkün olamayacağıdır. Birtakım benzer uygulamalarına dünya siyasetinde rast gelsek de karşımıza farklı zaman dilimlerinde ve birçok farklı koşullarda çıkan popülizm üzerine tartışmalar yakın gelecekte de devam edecek gibi gözükmektedir.

MERAKLISINA NOTLAR

• Popülizmin kavramsal olarak detaylı incelendiği ve sosyoekonomik ve siyasi tanımlarının karşılaştırıldığı bir çalışma için bkz.: Kurt Weyland, "Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics", *Comparative Politics*, 34(1), 2001, s. 1-22.

• Popülizmde lider-takipçi arasındaki ilişkinin detaylı okuması için bkz.: Carlos De La Torre, "Populist Redemption and the Unfinished Democratization in Latin America", *Constellations*, 5(1), 1998, s. 85-95; Canovan, Margaret, "Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy", *Political Studies*, 47(1), 1999, s. 2-16.

• Popülizmin halk ve seçkinler ayrımı ve bu grupların arasındaki husumet ilişkisi için bkz.: Cas Mudde, "Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39(4), 2004, s. 541-563; Daniele Albertazzi ve Sean Muller, "Populism and Liberal Democracy" *Government and Opposition*, 48(3), 2013, s. 343-371; Agnes Batory, "Populists in Government? Hungary's 'System of National Cooperation'", *Democratization*, 23(2), 2016, s. 283-303.

• Popülizm demokrasi ilişkisi üzerine detaylı okuma için bkz.: Nicos Mouzelis, "On the Concept of Populism: Populism and Clientelistic Modes of Incorporatism in Semi-Peripheral Polities", *Politics and Society*, 14(3), 1985, s. 329-348; Cristobal Kaltwasser, "The Ambivalence of Populism: Threat and Corrective for Democracy", *Democratization*, 19(2), Nisan 2012, s. 184-208.

• Sol ve sağ popülizmin birbirinden farkı ve sol popülist liderlerin ekonomi yaklaşımı üzerine okuma için bkz.: Erdem Aytaç ve Ziya Öniş, "Varieties of Populism in a Changing Global Context: The Divergent Paths of Erdogan and Kirchnerismo", *Comparative Politics*, 47(1), 2014, s. 41-59; popülizm- himayecilik ilişkisi için bkz.: Menderes Çınar, "Demokrasi", *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler* (der. Yüksel Taşkın), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 242-244.